

Валентина КУРИЛЯК,

orcid.org/0000-0001-5245-9700

докторантка історичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *v.kuryliak@ugi.edu.ua*

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ НІМЕЦЬКОГО ТА РАДЯНСЬКОГО РОЗДІЛЕНЬ ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ

У статті здійснена спроба окреслити причини та наслідки розділень, що відбулися в Церкві Адвентистів сьомого дня в Німеччині та Радянському Союзі. Розглянуто повоєнний історичний фон релігійного життя Німеччини та СРСР, а також проаналізовано мотиви та аргументи церковних керівників Л.Р. Конраді, Г.А. Григор'єва та П.А. Мацанова, які були використані ними у дискусіях з Церквою адвентистів сьомого дня, що й згодом призвело до ескалації конфліктів та локальних розколів церковної організації адвентистів. З'ясовано, що адвентисти в Німеччині тісно співпрацювали з державою, були введені в оману висловлюваннями Гітлера про майбутній порядок та релігійну терпимість. У воєнний час німецькі адвентисти працювали у суботу та відправляли своїх дітей до школи, також вони брали участь у бойових діях, що протирічило офіційній доктринальній позиції церкви. Виявлено, що були й ті адвентисти, які ціною власного життя спасали євреїв та інших людей. У дослідженні проаналізовано історію виокремлення та функціонування Церкви Адвентистів сьомого дня реформаційного руху, яка була заснована після Першої світової війни. З'ясовано, що вчення адвентистів-реформістів вирізняється більш радикальними поглядами, щодо їжі та служіння в армії, саме тому ця течія має небагато прихильників у світі. Автор доходить до висновку, що обидва розділення не мали теологічних причин. Основна причина, що викликала розділення – це державно-політична, у тому числі страх перед державним режимом та ймовірністю заборони організації загалом. Пізніше адвентисти в Німеччині та Австрії офіційно вибачились за помилки, яких припустилися за Першої світової війни та гітлерівського режиму. З'ясовано, що Церква Адвентистів сьомого дня в Радянському Союзі понад 60 років була відокремлена від зовнішнього світу та не мала підтримки з боку свого центру. Така ситуація викликала протиріччя та створення двох центрів, один з яких діяв нелегально, а інший був затверджений радянською владою. Чималу роль зіграла атеїстична влада, що боролася проти релігії. Конфронтація всередині церкви була вигідна державі, оскільки часто міжусобною боротьбою в церкві керували агенти Комітету державної безпеки. Виявлено, що локальні розділення відбулися саме в тих країнах, де релігійна свобода часто обмежувалась, а церковне керівництво змушене було йти на компроміси з владою задля виживання організації. В обох випадках одна сторона йшла на певні поступки режиму, а друга трималася принципів вчення церкви до кінця незважаючи на небезпеку. З'ясовано, що в Радянському Союзі розкол закінчився об'єднанням, а в Німеччині з виключених членів церкви сформувалась нова течія – адвентисти-реформісти. Керівництво церкви у Німеччині під час Першої світової війни та за гітлерівського періоду також було відокремлене від Генеральної конференції та діяло на свій розсуд значно поступившись принципами, щодо служби в армії та дотриманням суботи. Встановлено, що на відміну від німецького розділення, адвентисти в СРСР змогли подолати непорозуміння. Обидва розколи були нетривалими, не мали під собою теологічного підґрунтя, народилися в церковних лавах як реакція на ситуаційні рішення діючих керівників і стали частиною адвентистської всесвітньої історії.

Ключові слова: Церква Адвентистів сьомого дня, Німеччина, Радянський Союз, переслідування, Адвентисти сьомого дня реформаційного руху.

Valentyna KURYLIAK,

orcid.org/0000-0001-5245-9700

Doctoral Student at the Department of Modern History of Ukraine

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *v.kuryliak@ugi.edu.ua*

CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE GERMAN AND SOVIET DIVISION IN THE SEVENTH-DAY ADVENTIST CHURCH

The article attempts to determine the causes and consequences of the divisions that occurred in the Seventh-day Adventist Church in Germany and the Soviet Union. The post-war historical background of the religious life of Germany and the USSR is considered, as well as the motives and arguments of the church leaders L.R. Konrad, G.A. Grigoriev and P.A. Matsanov, which were used in discussions with the Seventh-day Adventist Church, which subsequently led to an escalation of conflicts and local splits in the Adventist church organization. It was found out that Adventists in Germany worked closely with the state, were misled by Hitler's statements about the future order and religious tolerance. In wartime,

German Adventists worked on the Sabbath and sent their children to school, and also participated in hostilities, which was contrary to the official doctrinal position of the church. It was revealed that there were those Adventists who, at the cost of their lives, saved Jews and other people. The study analyzes the history of the emergence and functioning of the Seventh-day Adventist Church of the reform movement, founded after the First World War. It was found that the teachings of the reformist Adventists are distinguished by more radical views regarding food and serving in the army, which is why this movement has few supporters in the world. The author comes to the conclusion that both divisions had no theological reasons. The main reason that caused the division is the state-political one, including the fear of the state regime and the likelihood of the organization being banned as a whole. Later, Adventists in Germany and Austria officially apologized for the mistakes made during the First World War and the Hitler regime. It has been established that the Seventh-day Adventist Church in the Soviet Union was separated from the outside world for more than 60 years and did not have support from its center. This situation caused controversy and the creation of two centers, one of which operated illegally, and the other was approved by the Soviet authorities. The atheistic authorities, who fought against religion, played a significant role. The confrontation within the church was beneficial to the state, since often the internecine struggle in the church was led by agents of the State Security Committee. It was revealed that local divisions took place precisely in those countries where religious freedom was often limited, and the church leadership was forced to compromise with the authorities in order for the organization to survive. In both cases, one side made certain concessions to the regime, while the other adhered to the principles of the church's teachings to the end, despite the danger. It has been established that in the Soviet Union the split ended in unification, and in Germany a new trend was formed from the expelled members of the church – Adventist reformists. The leadership of the church in Germany during the First World War and during the Hitler period was also separated from the General Conference and acted at its own discretion, significantly giving way to the principles of military service and Sabbath observance. It is established that, unlike the German division, Adventists in the USSR were able to overcome misunderstandings. Both splits were short-lived, had no theological basis, were born in the church ranks as a reaction to the situational decisions of current leaders and became part of the Adventist world history.

Key words: Seventh-day Adventist Church, Germany, Soviet Union, persecution, Seventh-day Adventist reform movement.

Постановка проблеми. Відродження протестантських конфесій у Сполучених Штатах Америки XIX століття суттєво вплинуло на встановлення релігійної свободи в цій країні. Однією із тих, що виникла в цей період була Церква Адвентистів сьомого дня. Церква АСД відокремилась від загального мілеритського руху у кінці 1844 року. Відповідно до вчення цієї конфесії церква та держава повинні функціонувати окремо й ніколи не об'єднуватись, адже останнє призводить до негативних наслідків, приклад тому період темного Середньовіччя. Одним із важливих питань адвентистського вчення, яке межує з інтересами держав, у яких проживають адвентисти є питання служби в армії, особливо носіння та використання зброї. Адвентисти не беруть до рук зброю, однак можуть служити у збройних силах країни свого проживання. До прикладу служба у медичному корпусі або проходження альтернативної служби тощо не входить у протиріччя із офіційним вченням церкви. Офіційно Церква АСД була організована 21 травня 1863 року. За перші десять років функціонування конфесія налічувала 125 громад і 3500 членів. Спочатку деномінація набула поширення у Північній Америці, а з 1874 року в Європі. Приблизно в 1888 роках церква почала розповсюджуватися у Російській імперії, Латинській Америці та Африці завдяки зусиллям місіонера з Німеччини – Людвіга Ріхарда Конраді. По мірі поширення церкви по світу були дві країни – Німеччина та Радянський Союз в яких

в середовищі адвентистів відбулися розділення. В Німеччині розділення відбулося щодо питання служби в армії, в той час як в Радянському Союзі щодо питання співпраці або не співпраці із державними органами по внутрішньо-церковним питанням. Тому **мета** цієї роботи полягає у дослідженні причин та наслідків двох основних розділень в історії Церкви адвентистів сьомого дня, які відбулися у Німеччині (1914–1945) та СРСР (1955–1981). Для досягнення поставленої мети буде розглянуто повоєнний історичний фон релігійного життя Німеччини та СРСР. А також буде проаналізовано мотиви та аргументи Л. Р. Конраді, Г. А. Григор'єва та П. А. Мацанова, які були використані ними у дискусіях з Церквою адвентистів сьомого дня, що й згодом призвело до ескалації конфліктів та локальних розколів церковної організації адвентистів.

Виклад основного матеріалу. До початку Першої світової війни адвентистська церква у Німеччині була найбільш успішною та багаточисельною серед країн Європи, вона залишалася фактично рівноправною у фінансовому відношенні із діючим центром у США та функціонувала під керівництвом Л.Р. Конраді. Під час загальної мобілізації 1914 року перед адвентистами сьомого дня постало питання чи служити їм в армії, адже відмова прирівнювалась до зради своєї батьківщини. Тому, ще на початку Першої світової війни адвентистські лідери у Німеччині вирішили, що чоловіки можуть вступати в армію і

служити як комбатанти та ігнорувати традиційне дотримання адвентистами четвертої заповіді – суботи. Частина рядових членів церкви вважали, що повноцінна участь у війні означає порушення четвертої та шостої заповідей. Четверта заповідь проголошує: «пам'ятай день суботній, щоб святити його!» (Вихід 20:8), проте воюючі сторони не враховують дні тижня. Шоста заповідь: «не вбивай!» (Вихід 20:13), проте на війні зі зброєю у руках майже неможливо не вбивати. Під час Громадянської війни у США 1864 року Церква АСД зайняла тверду позицію та заявила, що її вчення суперечить духу війни та виступає проти носіння зброї та вбивства. Після самовільного рішення адвентистських лідерів Німеччини під час Першої світової війни, щодо можливості участі у воєнних діях від основної деномінації відокремилася невелика група, яка вважала цю заяву неправомірною. Більше того керівник Церкви АСД в Європі Ріхард Конрад без погодження Генеральної конференції прийняв рішення, що адвентисти можуть і повинні брати зброю та на рівні з усіма служити в армії. Більшість членів церкви пішли на службу, а ті, хто відмовився це робити аргументували свою позицію намаганням дотримання заповідей Божих. Як результат їх почали виключати із членів адвентистських громад.

Група адвентистів, що виступала проти поступок державі почала називати себе Реформістським рухом адвентистів сьомого дня (далі – реформісти). Для них було прийнятним служити в армії, але тільки в тилу без зброї та з правом дотримуватися суботи. На їх думку вступ до армії в якості комбатантів суперечив Закону Божому. На дискусії у Фріденсау 1920 року, де були присутні чотири представники від Генеральної конференції, німецькі адвентисти визнали помилку у тому, що змушували членів церкви воювати і визнали це право за кожним особисто. Л.Р. Конрад, президент Європейського дивізіону, спробував виправдати дії німецьких адвентистських лідерів, пояснивши, що Генеральна конференція дала мовчазне схвалення, що дозволяло німецьким адвентистам працювати у суботу і носити зброю. Таке пояснення лише погіршило відносини між адвентистами та реформістами. Центр в США повністю засудив рішення Конрада через що останній не був обраний на наступний термін та втратив свої колишні повноваження. Будучи амбіційною та гордою особистістю Конрад не зміг змиритися та визнати свою помилку щодо не дотримання вчення адвентистів у питанні військової служби. У 1932 році він залишив Церкву АСД та приєднався до баптистів сьомого дня, де нама-

гався реалізувати себе та свої погляди, які дещо відрізнялися від адвентистського богослов'я.

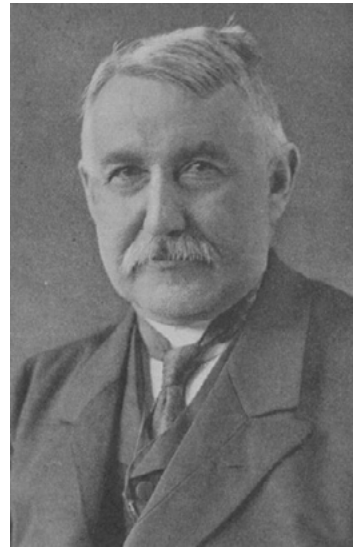

Рис. 1. Людвіг Ріхард Конрад

Після війни неодноразово здійснювалися спроби зі сторони Церкви АСД примиритися із тими адвентистами, які були виключені із членів церкви за відмову служити у збройних силах Німеччини, однак об'єднання не було досягнуто. Як результат 2% від загальної кількості членів церкви у Німеччині, що раніше категорично виступали проти служби в армії та засудили рішення лідерів німецької церкви об'єдналися в окрему течію під назвою Адвентисти-реформісти. У будь якій дискусії із материнською церквою вони аргументували свою позицію вихідним вченням церкви, Законом Божим та працями Еллен Уайт і піонерів-церкви. Адвентисти-реформісти вважали, що віруючі повинні дотримуватися лише тих законів держави, які не суперечать Біблії. Після Першої світової під час дискусії із реформістами у Фріденсау 21–23 липня 1920 року керівники офіційної церкви зазначили, що можливість участі чи неучасті у збройних силах та військових конфліктах має залежати від особистого вибору кожного. Хід цієї конференції був детально записаний та виданий під назвою «Протокол», у ньому реформісти були названі «опозиційним рухом». Останні розцінили таке рішення як зраду і 1925 року на з'їзді в Готі (Німеччина) створили окрему церковну організацію на чолі зі своєю Генеральною конференцією.

Спочатку рух за реформу існував у Німеччині та Швейцарії, після Другої світової війни їх штаб-квартира залишалася у Німеччині, а з 2002 перенесена до Лос-Анджелесу, штат Каліфор-

нія. З 2007 року центр знову був перенесений до Седартауна, штат Джорджія. 1951 року в організації відбувся розкол, через жагу до влади та гордість декількох керівників. Цей розкол був нетривалим та не привів до утворення нових течій. Спочатку церква АСД реформаційного руху діяла як Міжнародне місіонерське товариство та здобула прихильників у багатьох країнах.

Seventh Day Adventist Reform Movement

Рис. 2. Логотип Церкви адвентистів сьомого дня реформаційного руху

Загалом, на початку адвентисти-реформісти та їхнє вчення нічим не відрізнялися від материнської Церкви АСД, тільки вони відмовляються від будь-якої військової служби і наполягають на суворому дотриманні суботи. Вони досі наголошують, що Церква АСД відійшла від першопочаткового вчення через поступки державному режиму. Хоча, керівництво Церкви АСД в Німеччині визнало, до і під час Другої світової війни багато у чому адвентисти пішли на поступки перед Гітлерівським режимом в той час як адвентисти-реформісти були переслідувані, однак не поступалися своїми принципами. У 2005 році керівники офіційної церкви АСД в Німеччині та Австрії опублікували декларацію у якій висловили жаль з приводу розділення, що відбулося під час війни (Seventh Day Adventist Reform Movement).

Спочатку ця заява була опублікована у щомісячному журналі «AdventEcho», а пізніше у багатьох інших німецьких виданнях. Копія також була надана Управлінню пам'яті жертв та героїв Голокосту в Ізраїлі. Церковне керівництво заявило: «ми глибоко шкодуємо, що характер націонал-соціалістичної диктатури не був усвідомлений вчасно і досить чітко. Ми шкодуємо за деякі статті, які прославляли Адольфа Гітлера та підтримували ідеї антисемітизму». В результаті підкорення расовим указам деякі адвентистські церкви виганяли євреїв тільки через їх національність. Макс-

Израель Мунк перебував у двох концтаборах, вижив і повернувся до своєї церкви незважаючи на те, що його виключили. За словами доктора Даніеля Хайнца, церковного архіваріуса з Університету Фріденсау, Мунк в результаті не тримав образи, адже розумів, що церква так чинила через страх взагалі бути забороненою.

Члени церкви АСД у Німеччині та Австрії дуже позитивно поставились до офіційного вибачення, деякі з них висловили радість, адже давно очікували подібної заяви. Раніше також були спроби, щодо оформлення подібного документа, проте вони ігнорувалися церковними лідерами, які пережили нацистський період і не бажали, щоб церква цією заявою засудила або образила деяких членів. Однак, 9 листопада 1988 року, через 50 років після «Кришталевої ночі», коли нацисти грабували синагоги та розбивали вітрини єврейських торговців, східнонімецька Церква АСД опублікувала заяву-вибачення у невеликому журналі. У 1989 році пастор Ервін Кіліан, під час святкування сторіччя адвентистської церкви в Гамбурзі, згадав у своєму виступі «темний період» і вибачився. Ще одна коротка заява була зроблена у 1995 році, до 50-річчя закінчення війни. Таким чином, раніше була не одна спроба ініційована помісними церквами, щодо вираження жалю з приводу жорстоких подій періоду війни.

Більшість церковних діячів зазначають, що поступки нацистському режиму під час Другої світової були продиктовані більше політичними мотивами, аніж теологічними. Лідери, що керували церквою у той час боялися втратити контроль над організацією і опинитися поза законом, адже часто адвентистів плутали із євреями, через дотримання суботи. Основну Церкву АСД, що трималася першопочаткових принципів на деякий час було заборонено урядом. Одна неправильна заява чи дія окремої людини означала, що вона може опинитися у концентраційному таборі, з огляду на це окремі громади виключали євреїв.

Були й ті адвентисти, що мужньо захищали єврейських братів, однак це був великий ризик для цілих сімей. Для пасторів ризикувати життям усіх членів громади та орієнтуватися у політичній ситуації, що швидко змінювалась було величезним тягарем. Навіть «суботня школа» була перейменована у «біблійну школу» аби нацисти не плутали адвентистів із євреями, використання першопочаткового терміну означало ризик. Однак, за словами Даніеля Хайнца, по всій Європі зафіксовані випадки, коли адвентисти допомагали переслідуваним зберегти їхнє життя, переховували євреїв та інших людей, що тікали. Багато з тих, хто зали-

шився живим після війни стали адвентистами. За словами молодшої адвентистки з Німеччини Джуліан Мюллер: «...обов'язок церкви визнавати свої помилки, а не приховувати їх, особливо коли на карту поставлені людські життя». Реакція членів церкви у південнонімецькому регіоні, в який входять такі міста, як Мюнхен та Нюрнберг, де націонал-соціалісти мали значну підтримку, була дуже позитивною, дехто справді чекав такої дії від церковного керівництва (Kellner, 2005).

Після Другої світової адвентисти Німеччини були впевнені у тому, що вчинили правильно, коли пішли на компроміс із гітлерівською системою заради виживання церковної організації. У травні 1948 року майор Дж. К. Томпсон написав лист відділу у справах релігії у Берліні. Він хотів з'ясувати чому адвентисти не прибрали нацистів зі своїх керівних посад. Після цього Генеральна конференція вирішила більш детально дослідити ситуацію у Німеччині. Томпсон звернув увагу на католиків, які прийняли рішучу позицію, щодо протидії нацизму, однак з боку адвентистів не було жодного опору. Керівники церкви у США наказали звільнити з керівних посад людей, які приєдналися до нацистської організації через що адвентисти Німеччини були дуже незадоволені, вони виправдовувалися необхідністю таких кроків задля виживання організації.

Лідери церкви в Німеччині вважали, що Генеральна конференція Церкви АСД не має ніякого права засуджувати їх рішення під час гітлерівського режиму. У 1939 році за офіційними даними 10% адвентистів Німеччини працювали у суботу. Генеральна конференція не могла нічого вдіяти, був виданий документ, що закликав підкоритися нацистському уряду. Саме він потім був використаний в якості доказу проти німецьких адвентистів. Ситуацію ускладнював той факт, що адвентисти в Німеччині інтерпретували Біблію відповідно до своїх міркувань, вони наголошували, що дотримувалися всіх заповідей та доктрин, однак трішки по-іншому, з урахуванням умов часу. У 1946 році Генеральна конференція АСД прийняла резолюцію під назвою «Вірність і дотримання суботи» у якій обґрунтувала позицію церкви, щодо необхідності та порядку дотримання четвертої заповіді (Schroder, 2002).

Залишається фактом те, що адвентисти в Німеччині тісно співпрацювали з державою, що суперечило вченню церкви. Вони були введені в оману висловлюваннями Гітлера про майбутній порядок та релігійну терпимість, яких насправді не було. Їх звинувачують у мовчанні перед злом заради власної безпеки. У воєнний час німецькі

адвентисти працювали у суботу та відправляли своїх дітей до школи, також вони брали участь у бойових діях, що протирічило офіційній позиції церкви. Але були й ті, хто тримався всіх принципів, наприклад, Франц Хазел про якого написана відома книга під назвою «І впадуть біля тебе тисячі». Франц та його дружина пройшли всі жахи нацистського режиму й не поступилися ні суботою, ні службою. Як за них казали після вони були світлом серед жажів того часу.

Адвентисти-реформісти набули поширення в Україні у 20-х рр. XIX ст., але функціонували підпільно аж до здобуття незалежності. На початку 1980-х рр. вони нараховували близько 10 тисяч. На сьогодні вже існують значні розбіжності у віровченні реформістів та офіційних адвентистів. Зокрема, Адвентисти-реформісти дотримуються повної санітарної реформи, що включає відмову від вживання м'яса, кави та інших продуктів, які Елен Уайт визначає некорисними, наявні певні відмінності у тлумаченні біблійних пророцтв: 144 тис. обраних вважаються особливими, реальними людьми. Реформісти відрізняються надто радикальними поглядами, вони жорстко дотримуються Декалогу та особливо четвертої заповіді про суботу, надають особливого значення працям Елен Уайт дотримуючись всіх її порад (Kleuser, 1936).

Наступний крок нашого дослідження розглянути розділення адвентистів, яке відбулося в СРСР в період з 1955–1981 роки. Після Другої світової війни відносини між державою та церквою в СРСР трохи потеплішали, принаймні християн перестали активно звинувачувати й переслідувати на відміну від попередніх років. Голова Ради у справах релігійних культів І.В. Полянський 1945 року у Доповідній записці в ЦК ВКП(б) висловлює занепокоєння з приводу активізації діяльності релігійних організацій. Протягом 1945-1946 рр. в Україні, Молдові та Прибалтиці активно відбувався процес реєстрації нових громад адвентистів, у центральній частині Росії лише декілька. Цей процес був складним, керівникам церкви доводилось клопотати по 3-4 рази та обґрунтовувати можливість реєстрації громади. Наприклад, у Ленінграді, Сибіру, Далекому Сході та Середній Азії попри численні спроби не було зареєстровано жодної адвентистської церкви (Теппоне, 1993: 153–158). Після перелому у війні на користь Радянського Союзу керівник церкви Г.А. Григор'єв (1878–1952) здійснював спроби відродити церковний порядок та окремі громади, проте він не міг працювати один, потрібно було провести вибори та скласти план подальших дій. Влада СРСР не дозволяла скликати черговий з'їзд

АСД, вона суворо контролювала ситуацію на місцях та придушувала будь-які ініціативи, що вели до укріплення єдності церковних організацій. Відроджена система побудована Григор'євим далеко не відповідає міжнародним канонам функціонування адвентистської церкви, однак він зробив все можливе у тих умовах, які існували (Жукалюк, 1999: 104–115).

У 1945 році за проханням Григор'єва до Москви був переведений Ф.В. Мельник (1903–1989), внаслідок чого діяльність громади АСД в столиці вийшла на новий рівень. У вересні 1945 року навіть було здійснене хрещення 25 людей. До 1952 року, коли Мельник переїхав до Києва кількість членів церкви у Москві зросла до 450 осіб. 1947 року з Риги до Москви було запрошено П.А. Мацанова (1903–1989) з метою відновлення періодичного видання, адже останній мав великий досвід у цій діяльності. В результаті з 1929 по 1940 рік Мацанов займався видавництвом журналу «Огляд світових питань», який виходив тиражем у декілька тисяч екземплярів російською мовою. Крок за кроком була сформована Всесоюзна Рада Церкви АСД (ВСАСД). До її складу у 1947 також був запрошений пастор з Вінниці (Україна) В.Д. Яковенко, який став представляти цей регіон. Члени Ради почали активно відвідувати громади та відроджувати їх роботу, посвячувати нових пасторів та пресвітерів. ВСАСД зріс до 16 осіб, які представляли різні області, щорічно вони збиралися у Москві для вирішення важливих питань (Жукалюк, 2002).

Діяльність церкви ретельно контролювалася Радою у справах релігійних культів, у циркулярному листі до ВСАСД 1947 року зазначалося: «... Пресвітер має право обслуговувати лише свою громаду. Поїздки в інші громади порушують порядок і є шкідливими. Обласні проповідники повинні погоджувати свої поїздки з уповноваженим Ради у справах релігійних культів» (Зайцев, 2008: 462). Не всі визнавали легітимність сформованого керівництва, що було схвалене Радою у справах культів, однак права на проведення масштабного з'їзду не було. У березні 1952 року від важкої хвороби помирає Григор'єв, його останніми словами настанови було: «зберігайте єдність як зіницю ока!» (Хайнц та ін, 2010: 30). Наступним головою було обрано П.А. Мацанова, Яковенко став заступником і був переведений до Москви, а уповноваженим по Україні став Ф.В. Мельник.

Влада вела постійний нагляд за діяльністю Мацанова, який прибув з націоналістичної Латвії. Для ознайомлення із життям громад Мацанов почав часто виїжджати з Москви іноді без пого-

дження з владою. Яскравий лідер й талановитий організатор Мацанов відроджує церкви та утверджує свій авторитет, він створює спеціальний фонд для допомоги пасторам та репресованим, які прибувають з місць ув'язнення. Цей фонд існував підпільно, адже подібна допомога вважалася злочинною. Незважаючи на численні попередження Мацанов продовжував активно відвідувати навіть незареєстровані громади, допомагати сім'ям репресованих й посвячувати служителів без погодження із владою, тож 1954 року його було позбавлено керівної посади із вимогою покинути Москву протягом 24 годин. Мацанов переїхав у Ростов-на-Дону, а лідером став Яковенко. Частина членів церкви продовжували вважати справжнім керівником Мацанова вважаючи, що влада не має права настільки втручатися у справи церкви, а частина погодилися із наявною ситуацією. Надалі це розділення у поглядах стало все більшим (Парасей, Жукалюк, 1997: 63–70).

У квітні 1955 року відбувся черговий з'їзд ВСАСД, де Церква АСД постала перед дилемою: підкоритися владі обравши іншого керівника і тим самим затвердити її право на втручання у справи організації чи обрати знову Мацанова й накликати на себе гнів Ради у справах культів. Після декількох днів палких дискусій був затверджений новий склад, а лідером обраний С. П. Кулицький. Тим часом Мацанов продовжив активну діяльність у Ростові-на-Дону, він багато уваги приділяв роботі з молоддю, організації музичних колективів, оркестрів, тощо. У громаді щодня відбувалися якісь заняття та репетиції, друкувалися духовні книги переведені з іноземних мов, готувалися майбутні проповідники (Опарин, 2007). До цієї громади починають звертатися інші лідери за новими ідеями та допомогою, складається враження, що центром, який виконує волю Генеральної конференції є Ростов-на-Дону, а ВСАСД просто маріонетка в руках радянської влади.

Через деякий час Рада у справах культів зрозуміла, що Мацанов створив ще один центр АСД у СРСР, який не залежить від офіційного. Громаду у Ростові-на-Дону забороняють, а Мацанова із сім'єю виселяють, він переїжджає до Новосибірська звідки продовжує керувати церковними справами. За 5 років роботи у Сибіру Мацановим було організовано декілька нових громад та груп, навчені та висвячені молоді служителі. Частина церкви підтримувала Мацанова як керівника, а частина офіційний ВСАСД і розділення все більше поглиблювалось. Ситуація ще більше погіршилась, коли кожен із центрів почав готувати власні уроки суботньої школи, ранкові та моли-

товні читання, які завжди символізували єдність церковної організації (Мацанова, Мацанов, 1995).

Жодних відмінностей у вченні Мацанова з офіційною позицією церкви АСД не було, різниця полягала лише у відношенні до радянської влади та її повноважень. Роз'єднання таким чином мало суто організаційний характер і велику роль у ньому відіграла радянська влада, яка сприяла підігриванню конфлікту аби послабити церкву в тому числі й в очах самих адвентистів. Активізація діяльності релігійних організацій у період «відлиги» спровокувала нові антирелігійні міри, які досягли апогею у 1959–1964 роках. У 1957 році був створений «Союз воєвничих безбожників» головне завдання якого полягало у так званій атеїстичній пропаганді. До Кримінального Кодексу були внесені нові статті, що визначали покарання за порушення законодавства про релігійні культу та підбурювання інших громадян. Ці статті тлумачили дуже широко, тому дуже багато служителів були ув'язнені просто так, хоч пізніше й звільнені (Куроедов, Панкратов, 1971: 149–155).

Влада вимагала, щоб кожна релігійна організація привела свій статут у відповідність до законодавства СРСР, вона примушувала самих церковних керівників проводити антирелігійну політику, через страх бути ув'язненими. У 1960 році ВСАСД було заборонено за низку уявних порушень, а майно та кошти конфісковані. Голова та заступник направили Раді у справах релігії клопотання із низкою справедливих питань про незаконність рішення про закриття та конфіскацію, проте не отримали ніякої відповіді. Таким чином, 1960 року нелегальними стали обидва центри АСД в СРСР. Вони діяли нелегально та продовжували поширювати свій вплив, іноді їх інтереси перетиналися на рівні окремих церков, після чого в останніх відбувалися розколи. Громадами поширювалися листи з обвинуваченнями, які справляли негативний вплив на атмосферу в церкві. Колишній голова ВСАСД С. П. Кулизький був проти ворожнечі і намагався примирити два табори, однак всі його заклики були марними. Він писав: «Насамперед, потрібно кожному усвідомити свою провину. Незважаючи на те, чи усвідомлюють інші свої помилки, чи ні... Хто сьогодні має ненависть до свого ближнього і сіє ворожнечу і лукаві підозри між братами, той сам себе позбавляє гідності Божого працівника. Не відкладаючи анітрохи, треба сьогодні ж примиритися один з одним. Потрібно перестати думати про втрату нами якоїсь влади, оскільки це справа сатани, котрий досі бореться за своє панування на цій землі» (Памятная Записка бр. Кулыжского, 1963).

Центр очолюваний Мацановим до 1965 року вже налічував дві третини усіх громад, радянська влада втрачала над ними контроль і тому вирішила підіграти і дозволила проведення у Києві Всесоюзної наради, щодо вирішення конфлікту. Нарада не вирішила проблеми, а лише погіршила, багатьох служителів було звинувачено і знято з сану проповідника. Кожна сторона скаржилася на іншу і нарада лише утвердила розкол. Через протистояння багато членів церкви виходили з організації, а нові змушені були займати певну сторону. Між двома центрами посилилась боротьба за вплив на членів церкви та методи євангелізації, кількість хрещень, кількість літератури, нових громад. Радянська влада вважала, що протиріччя призведуть до самоліквідації, але церква ще більше росла і провадила більш активну діяльність. Обидва центри вийшли з-під державного контролю, тому держава не меншою мірою, ніж самі віруючі, починає виявляти інтерес до об'єднання Церкви АСД, переслідуючи при цьому свої цілі (Парасей, Жукалюк, 1997: 71–77).

Серйозним кроком до примирення можна вважати Московську нараду, яка відбулася 16 листопада 1967 року. У ній брали участь представники обох центрів. У результаті був розроблений і виданий документ «Усім адвентистам сьомого дня в СРСР». У ньому наголошувалось на тому, що в Церкві АСД відсутній законний центр, який є авторитетним для всіх віруючих і офіційно представляє Церкву перед державою. Київська нарада 1965 р. так само не порушувала питання про створення чи обрання будь-якого духовного центру. Що ж до понять, що постійно використовуються в церковному листуванні та діалозі, «корпус проповідників», «старійшини», «старші брати», було підкреслено, що вони не становлять жодної організації, на яку можна посилатися» (Жукалюк, 2009)

Визнанням нелегітимності обох центрів визнавалася принаймні їх рівність. У документі зазначалося, що через надзвичайні обставини кожна громада оголошується автономною, керованою Святим Духом і її служителем. Повторювалася ситуація, що відбулася у 1931 році. Наступні кроки до церковної єдності були здійснені у 1970-х роках за сприяння Генеральної конференції. 1970 року проходила 51 сесія ГК на яку були запрошені М.П. Кулаков та Д.К. Колбач. Тільки восени того ж року М.П. Кулаков зміг виїхати до США на приватне запрошення. В США він зустрівся із керівництвом під час осінньої наради. Це була перша після 1909 р. зустріч представника Церкви АСД з СРСР з ГК. Тодішній глава всесвітньої Церкви АСД Роберт Пірсон висловив бажання сприяти

досягненню єдності у СРСР. Кулаков був уповноважений взяти відповідальність за примирення і об'єднання розрізаних адвентистських груп.

З 1973 року до СРСР у якості туристів починають приїжджати різні церковні лідери із Заходу. Найбільш значущим був приїзд віце-президента Теодора Карсича у березні 1974 р. Він наголошував на тому, що адвентисти скрізь мають діяти легально, зважаючи на закони країни, громадянами якої вони є. Він висловлював жаль з приводу того, що деякі рішення, постанови та рекомендації Генеральної конференції, призначені насамперед для країн західного світу, використовувалися механічно, без урахування конкретної обстановки та особливостей існування церкви в умовах комуністичної ідеології. Після сесії ГК у Відні перспектива примирення та створення єдиних церковних організацій, принаймні в Україні та Росії, стала реальнішою. Оскільки після 1967 р. жодного керівного офіційного центру в Церкві АСД не існувало, одна з громад мала просто виступити з ініціативою про створення церковної організації. Такою стала Тульська громада 1975 р., надалі від її імені надсилалися листи до інших громад (Жукалюк, 2009: 145–150).

У 1977 році під час чергової зустрічі керівників церкви М.П. Кулакова було затверджено в якості старшого проповідника. Кулаков ставав наступником останнього голови ВСАСД С. П. Кулизького. Подібна активність однієї зі сторін у справі примирення певною мірою посилила ситуацію з розколом загалом, оскільки порушила рівність сторін: духовний центр, очолюваний Кулаковим, фактично узаконювався, а центр, очолюваний П.А. Мацановим, мав приєднуватися до існуючої церковної організації. В таких умовах вирішальну роль зіграла позиція Генеральної конференції. 1977 року до СРСР в якості офіційних гостей приїхав президент ГК Роберт Пірсон та віце-президент Альф Лоне, вони виступають перед величезною кількістю людей і наголошують на необхідності єдності та спільних зусиль. Проповідники наголошували на необхідності покори державним законам, якщо вони не суперечать Декалогу та взагалі Біблії. Генеральна конференція наголошувала на тому, що готова визнати за офіційну в СРСР лише ту церковну організацію, яка отримала офіційне визнання державних органів влади.

На нараді керівників церкви у Росії 1981 року за участі представників обох центрів президент ГК Ніл Вільсон заявив, що, зберігаючи пасторську турботу про всіх адвентистів, Генеральна конференція визнає тільки один офіційний центр в СРСР в особі Республіканської Ради. Фактично

у керівників неофіційного центру не залишалось іншого вибору, як підкоритися, адже залишатися поза всесвітньою організацією ніхто не мав наміру (Зайцев, 2008: 500).

Отже, рішення про утворення єдиного центру було підписано всіма керівниками Церкви, а Мацанову та його прихильникам було важко прийняти таке рішення, оскільки до цього вони чесно діяли для блага церкви, не йшли на компроміси, хоча примирення було досягнуто. Церква АСД в СРСР протягом 65 років була відірвана від всесвітнього центру в США. Вона розвивалася односторонньо, їй були незнайомі прогресивні ідеї, що знайшли відображення в матеріалах Генеральної конференції в Міннеаполісі в 1888 р., коли відбулася серйозна реформа. Друга причина зводилася до організаційних питань та особистих образ окремих служителів. Чималу роль зіграла атеїстична влада, що боролася проти релігії. Конфронтація всередині церкви була вигідна державі, часто міжособною боротьбою в церкві керували агенти Комітету державної безпеки, які маскуючись під послідовників Мацанова або ВСАСД проводили свою руйнівну роботу серед адвентистів руками членів церкви.

Висновок. Таким чином, локальні розділення відбулися у Німеччині та СРСР – країнах, де релігійна свобода часто обмежувалась, а церковне керівництво змушене було йти на компроміси з владою задля виживання організації в цих країнах. В обох випадках одна сторона йшла на певні поступки режиму, а друга трималася принципів до кінця незважаючи на небезпеку. Однак в СРСР розкол закінчився об'єднанням, а в Німеччині з виключених членів церкви сформувалась нова течія – адвентисти-реформісти, яка наразі відрізняється надто радикальними поглядами та нині налічує близько 50 тис. послідовників. Керівництво церкви у Німеччині під час Першої світової війни та за гітлерівського періоду було відокремлене від Генеральної конференції та діяло на свій розсуд значно поступившись принципами, щодо служби в армії та дотримання суботи, а євреїв та тих, хто відмовлявся йти до збройних сил виключали з церкви, через страх взагалі бути забороненими. Керівники адвентистів у Німеччині та Австрії 2005 року принесли офіційне вибачення за свої рішення у складний період та значні поступки нацистському режиму. Церква АСД в Радянському Союзі також була відірвана від всесвітнього керівництва з 1911 по 1975, оскільки здійснювався жорсткий контроль над релігійною діяльністю, частина церкви підтримувала керівництво затвержене Радою у справах релігійних культів, а час-

тина надавала перевагу проповіднику та лідеру, який активно розвивав церкву та не йшов на поступки режиму. Однак на відміну від німецького розділення, адвентисти в СРСР спромоглися подолати непорозуміння. Обидва розколи були нетри-

валими, не мали під собою теологічного підґрунтя, народилися в церковних лавах як реакція на ситуаційні рішення діючих керівників і стали частиною адвентистської всесвітньої історії, як наочний урок для майбутніх поколінь адвентистів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kellner M. A. Europe: German, Austrian Churches Apologize for Holocaust Actions. *ANN*. 2005. URL: <https://adventist.news/news/europe-german-austrian-churches-apologize-for-holocaust-actions>.
2. Kleuser L. Louise Kleuser to J. L. McEhlany. 26 April 1936. *General Conference of the Seventh-Day Adventists Archives*. RG 11. Box 3144. Presidential Files, 1936 (II). Correspondence, Hulda Jost file. Letter. URL: <https://perspectives.ushmm.org/item/louise-kleuser-to-j-l-mcehlany>.
3. Schroder C. Seventh Day Adventists. *UCSB Oral History Project*. 2002. URL: <https://holocaust.projects.history.ucsb.edu/Research/Proseminar/corrieschroder.htm>.
4. Seventh Day Adventist Reform Movement. *Academic Dictionaries and Encyclopedias*. URL: <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/186241>.
5. Души под жертвенником: Книга Памяти Церкви Адвентистов Седьмого Дня, посвященная жертвам религиозных репрессий во время Царской России и Советского Союза. 1886-1986 годы / Д. Хайнц та ін. Харьков: Факт, 2010. 376 с.
6. Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття. Київ: Джерело життя, 2009. 544 с.
7. Жукалюк Н. А. Вспоминайте наставников ваших. Киев: Джерело життя, 1999. 664 с.
8. Жукалюк Н. А. Через крутые перевалы. Заокский: Источник жизни, 2002. 408 с.
9. Зайцев Е. В. История Церкви Адвентистов Седьмого Дня в России. Заокский: Источник жизни, 2008. 544 с.
10. Законодательство о религиозных культах / ред.: В. А. Куроедов, А. С. Панкратов. Москва: Юридическая литература, 1971. 210 с.
11. Мацанова А., Мацанов П. По тернистому пути. Калининград: Янтарный сказ, 1995. 288 с.
12. Опарин А. А. Псалмы, написанные кровью. Харьков : Факт, 2007.
13. Памятная Записка бр. Кулыжского С. П. о расколе в АСД. 1963. *Архив Заокс. адвентистс. университета*.
14. Парасей А., Жукалюк Н. А. Бедная, бросаема бурею. Киев: Джерело життя, 1997. 340 с.
15. Теппоне В. В. Из истории Церкви адвентистов седьмого дня в России. Калининград: Янтарный сказ, 1993. 324 с.

REFERENCES

1. Kellner M. A. Europe: German, Austrian Churches Apologize for Holocaust Actions. *ANN*. 2005. URL: <https://adventist.news/news/europe-german-austrian-churches-apologize-for-holocaust-actions>.
2. Kleuser L. Louise Kleuser to J. L. McEhlany. 26 April 1936. *General Conference of the Seventh-Day Adventists Archives*. RG 11. Box 3144. Presidential Files, 1936 (II). Correspondence, Hulda Jost file. Letter. URL: <https://perspectives.ushmm.org/item/louise-kleuser-to-j-l-mcehlany>.
3. Schroder C. Seventh Day Adventists. *UCSB Oral History Project*. 2002. URL: <https://holocaust.projects.history.ucsb.edu/Research/Proseminar/corrieschroder.htm>.
4. Seventh Day Adventist Reform Movement. *Academic Dictionaries and Encyclopedias*. URL: <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/186241>.
5. Dushi pod zhertvennikom: Kniga Pamyati Cerkvi Adventistov Sed'mogo Dnya, posvyashchennaya zhertvam religioznyh repressiy vo vremya Carskoj Rossii i Sovetskogo Soyuz. 1886-1986 gody [Souls Under the Altar: The Book of Memory of the Seventh-day Adventist Church, dedicated to the victims of religious repression during Tsarist Russia and the Soviet Union. 1886-1986] / D. Hajnc ta in. Har'kov : Fakt, 2010. 376 s. [in Russian].
6. Zhukaliuk M. Kriz buri, shtormy, lykholittia [Through storms, storms, calamities]. Kyiv: Dzherelo zhyttia, 2009. 544 s. [in Ukrainian].
7. Zhukalyuk N. A. Vspominajte nastavnikov vashih [Remember your mentors]. Kiev : Dzherelo zhittya, 1999. 664 s. [in Russian].
8. Zhukalyuk N. A. CHerez kruty perevaly [Through steep passes]. Zaokskij : Istochnik zhizni, 2002. 408 s. [in Russian].
9. Zajcev E. V. Istoriya Cerkvi Adventistov Sed'mogo Dnya v Rossii [History of the Seventh-day Adventist Church in Russia]. Zaokskij: Istochnik zhizni, 2008. 544 s. [in Russian].
10. Zakonodatel'stvo o religioznyh kul'tah [Legislation on religious cults] / red.: V. A. Kuroedov, A. S. Pankratov. Moskva: YUridicheskaya literatura, 1971. 210 s. [in Russian].
11. Macanova A., Macanov P. Po ternistomu puti [On a thorny path]. Kaliningrad : YAntarnyj skaz, 1995. 288 s. [in Russian].
12. Oparin A. A. Psalmy, napisannye krov'yu [Psalms written in blood]. Har'kov : Fakt, 2007. [in Russian].
13. Pamyatnaya Zapiska br. Kulyzhskogo S. P. o raskole v ASD [Memorial Note bro. Kulyzhsky S.P. about the split in the ASD]. 1963. *Arhiv Zaoks. adventists. universiteta*. [in Russian].
14. Parasej A., Zhukalyuk N. A. Bednaya, brosaemaya bureyu [Poor, strm-tossed]. Kiev: Dzherelo zhittya, 1997. 340 s. [in Russian].
15. Teppone V. V. Iz istorii Cerkvi adventistov sedmogo dnya v Rossii [From the history of the Seventh-day Adventist Church in Russia]. Kaliningrad: YAntarnyj skaz, 1993. 324 s. [in Russian].